

OSMANLI ERMENİLERİNE DAİR ÖRTÜK İLETİLER ROMANI *MATMAZEL ANJEL*

Dr. Tayfun HAYKIR*

ÖZ: Bu çalışmada unutulmuş yazarlarımızdan biri olan İrfan tarafından kaleme alınan ve 1912’de yayımlanan *Matmazel Anjel* adlı roman incelenmiştir. Roman; kurgusu, konusu ve barındırdığı örtük iletiler göz önüne alındığında “Türk Tarihinde Ermeni Meselesi” açısından dikkate değer bir öneme sahiptir. Romanın başkışisi Sitrak isminde bir Ermeni gencidir. Bu genç merkeze alınarak kurgulanan ve yaklaşık otuz yıllık zamana yayılan aşk acısı, romanın temel/görünür konusudur. Fakat arka planda Ermeni vatandaşlar ile Osmanlı Devleti arasında giderek çıkmaza giren ilişkiler ve II. Meşrutiyet’in ilanı ile gelen hürriyet gündeme taşınmıştır. Böylelikle kurgu itibarıyla gerekli görülen yerlerde örtük iletiler üzerinden Ermenilere bir Türk yazarın -İrfan’ın- mesajları gönderilmiştir. Romanın yayım tarihinin, 1915’te yaşanan “Ermeni Tehciri”nden üç yıl öncesine denk gelmesi de eseri Türk edebiyatı araştırmalarıyla ilgili olarak daha önemli ve değerli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, Türk romanı, Türk romanında Ermeniler, edebiyat sosyolojisi, roman-toplum ilişkisi.

An Ottoman Novel *Madmazel Anjel* and Implied Messages Directed at Ottoman Armenians

ABSTRACT: In this study, the novel *Madmazel Anjel* written by an author called İrfan and published in 1912, was analysed. Upon the consideration of its fiction, theme, implied messages, the novel is of great prominence in terms of “Armenian Issue in Turkish History”. Main character of novel is an Armenian juvenile called Sitrak. Main / apparent theme of the novel is pangs of love in which this juvenile stands at the centre and which spans for a period of nearly 30 years. Yet, in the background, relations between Armenian citizens and Ottoman Empire heading through an impasse day by day and independence

* Gazi Üni. TÖMER, tayfun_haykir@hotmail.com
Gönderim Tarihi: 26.02.2018 Kabul Tarihi: 08.05.2018

as a consequence of II. Constitutional Monarchy are highlighted; thus, allowing to direct a Turkish author's –Irfan's– views to Armenians via implied messages wherever seen necessary as from fiction. The fact that the date of publication comes up to the three years of Armenian Removal Act in 1915 makes the novel more important and valuable with respect to Turkish Literature studies.

Keywords: Turkish Literature, Turkish Novel, Armenians in Turkish Novel, Sociology of Literature, Novel – Society Relations.

Matmazel Anjel Romanının Özeti

Matmazel Anjel, anıya dayalı olgu kuruluşu tekniğiyle yazılmış bir romandır.¹ Romanda anlatılanların üzerinden yıllar geçmiştir ve anlatıcı zamanda geriye dönerek bu yaşananları anlatmaktadır. Romanın vaka zamanı, 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra başlar ancak bu zaman takvime bağlı bir şekilde net olarak belirtilmez. Anlatıcı, içinde bulunduğu zamandan yaklaşık otuz yıl geriye gider ve yaşadıklarını anlatmaya başlar.

Eser, figür anlatıcının/yazarın konuşmasıyla başlar. İsmi belli olmayan bu anlatıcı, İstanbul'da yaşamaktadır. Bazen rahatlamak için İstanbul'dan ayrılır ve doğal güzelliklerinden haz aldığı -neresi olduğu açıkça ifade edilmeyen- bu yere gelir. Geldiği zamanlarda da sahibi İstanbullu olan bir otelde kalır. Yine bir gece vapurdan iner ve aynı otele gider. Otel sahibiyle ileri derecede samimiyeti yoktur, sadece aşinalıkları vardır. O gece sevgilisinden ayrı kaldığı için hüznülenen anlatıcı, odasının hazırlanmasını beklerken otel sahibi ile sohbet etmeye başlar. Sevgilisinden ayrı kalan misafirin mahzun hâli, otel sahibini kendi eski günlerine götürür. Bunun üzerine otel sahibi, geçmişte başından geçen bazı olayları ve çektiği acıları müşterisine anlatmaya başlar. Böylelikle söz; figür anlatıcıdan, başkişi anlatıcıya geçmiş olur. Otel sahibi yani romanın başkişisi, Sitrak adında altmışlı yaşlarda bir Ermeni'dir. Yaşadığı aşk acısı onu burada yaşamaya sevk etmiştir. Sitrak, yaklaşık otuz yıl öncesine döner ve yaşadıklarını anlatmaya başlar. İstanbul, Ayastefanos'ta dünya-

¹ Anıya Dayalı Olgu Kuruluşu: Romanın barındırdığı kurmaca yapı, kronolojik bakımdan genellikle ileriye doğru bir seyir izler. Anlatıcının içeriği aktarma zamanı da çoğunlukla olaylar zincirinin bitişinden sonraki bir kesitte yer alır. Yaşananlar bitmiş, geçmişte kalmış; sıra bu yaşantı dizisini anlatmaya gelmiştir. Anlatıcı, bu noktada söz konusu serüveni, genellikle bir nedensellik bağı içerisinde, başlangıcından itibaren anlatmayı tercih eder ve olay akışını -yer yer geriye dönüşler aracılığıyla geçmişe döndürse de- ileriye yönelik bir düzenle kurgulayarak aktarır. Dolayısıyla, akıbetini yalnız onun bildiği bir yaşantı dizisi, okur tarafından adım adım keşfedilir.” (Sazyek, 2013: 23)

daki tek yakını olan annesiyle yaşayan Sitrak, ailesinin maddi durumu çok iyi olmamasına karşın iyi bir eğitim almıştır. İngilizce ve Fransızca bilen bu genç, bazı ticarethanelerin çeviri işlerini yapmaktadır. Boş zamanlarında da edebî eser tercümeleriyle ilgilenir. Tek derdi *namuskârâne bir hayat tanzim etmek* olan Sitrak, kendisiyle aynı mahallede yaşayan Anjel'e âşıktır. Birbirini çok seven bu iki genç fırsat buldukları her ânı birlikte geçirir. Anjel'in babası bir ticarethanede direktör yani idareci olarak çalışmaktadır ve bu ticarethanenin sahibinin Alber isminde bir oğlu vardır. Alber, istediklerini gerçekleştirmek için kötülük yapmaktan çekinmeyecek biridir. Sitrak, bir gün Anjellerin evindeyken Alber çıkagelir. Sitrak'le orada tanışan Alber, Anjel ile Sitrak'i ayırmayı o anda kafasına koyar. Sitrak, işini çok iyi yapan son derece çalışkan bir eleman olmasına rağmen hiçbir sebep gösterilmeden çalıştığı işten kovulur. Daha sonra girdiği işlerde de tutunamaz, çok zaman geçmeden bu işlerin hepsinden çıkarılır. Sitrak, iş yerinden bir arkadaşının kendisini işten çıkarttırmanın Alber olduğunu söyleyene kadar yaşadığı bu duruma anlam veremez. Bunun üzerine Alber'in başlarına bela olacağını anlar ama elinden bir şey gelmez. Artık hiçbir yerde iş bulamayan Sitrak, sadece yaptığı eser tercümelerinden aldığı parayla kıt kanaat yaşamaya çalışır. Sitrak'e Vartan adlı bir arkadaşı bankalardan birinin memur alacağını söyler. Gazetede ki ilanı okuyan Sitrak, sınava başvurur ve çok şeffaf bir şekilde yapılan bu sınavda birinci olur, ardından bankada işe başlar. Sitrak, artık Alber'in kendini işten çıkarttıramayacağına çok sevinir ve düzenli bir işe sahip olduğu için bir an önce evlenmeyi ister. Bunun üzerine Anjel'le nişanlanırlar. İki nişanlı bir gün tiyatroya giderler, tiyatrodaki karşı locada Alber'i görürler. Alber, yanındaki birkaç adama eliyle Sitrak'i gösterirken diğer yandan da bir şeyler anlatmaktadır. Tiyatro çıkışında Sitrak, Alber'in konuştuğu adamlar tarafından takip edildiğini anlar. O yıllar Sultan II. Abdülhamit istibdadının en şiddetli olduğu yıllardır. Sitrak, kendini takip edenlerin polis olduğunu fark etmekte gecikmez ama neden takip edildiğine bir anlam veremez ve Ermeni olmasını bu durumun sebebi gibi düşünür. Aradan çok zaman geçmez ve bir gece polisler Sitrak'in evini basar. Ne olduğunu anlamadan annesinin yanından Sitrak'i zorla alan polisler cinayet suçlamasıyla onu polis nezarethanesine götürürler. Hiçbir şey söylemezler, gözleri bağlı durumdaki Sitrak'i döverler ve karanlık bir zindana atarlar. Ardından sorguya çekerler. Sorguda Sitrak, kendini şöyle tanıtır: “*İsmim Sitrak, sinnim otuz, meşguliyetim bankada muhasip, İstanbul'da tevellüd, Ayastefanos'ta ikamet ediyorum.*” (İrfan, 1330: 55) Polisler Sitrak'i, Sultan Abdülhamit aleyhtarlığıyla suçlarlar. Sitrak,

reddedince önüne bir belge koyarlar. Bu belge Sitrak'ın iki yıl önce yazıp Hınçak Cemiyeti'nin² Londra şubesine gönderdiği inkılabı destek yazısının müsveddésidir. Yazı gerçek olmasına karşın o, bu belgeyi kendisinin yazdığını inkâr eder. Darp edilir ama yine de kabul etmez. Ardından sorgu odasına Alber alınır, Sitrak'ın Hınçak faaliyetlerini ve bu faaliyetlerdeki arkadaşlarını tek tek sayar. Bunların hepsi gerçektir fakat Sitrak, Alber'in bu kadar şeyi nereden bildiğine bir anlam veremez ve "*Bana garezi vardır!*" diyerek yine inkâr eder. İnkârda direnen Sitrak'ın önüne polisler bir dosya daha koyarlar, bu da Sitrak'ın padişah aleyhinde yazıp Avrupa gazetelerine gönderdiği başka bir yazının suretidir. Sitrak, bu dosyayı da inkâr eder. Sitrak'ın her şeyi inkâr etmesi üzerine zindana Anjel'i getirirler. Polisin kurnazlığı karşısında bocalayan Anjel, bu yazıları Sitrak'ın yazdığını, kendisine okuduğunu, kendisinin de çok beğenip methederek Alber'e anlattığını söyler. Aslında Alber, Anjel'in annesiyle bir olup bu evrak suretlerini ele geçirmiştir. Tüm olanlara, uğradığı eziyetlere rağmen Sitrak, suçlamaların hiçbirini kabul etmez. Aylarca zindanda işkenceler görür, daha sonra mahkemeye çıkarılır ve müebbet kalebentlik cezasına çarptırılır, umumi mahpushaneye gönderilir. Mahpushanede siyasi mahkûmlarla bir araya konulur, onlar da padişah karşıtıdır. Sitrak, bu durumdayken en çok annesini merak eder. Koğuş arkadaşı Feridun sayesinde annesinin durumuyla ilgili haber alır. Sitrak, tutuklandıktan bir ay sonra annesi ölmüştür. Annesinin ölümünden duyduğu şoku atlatamamışken koğuşa sürgüne

² Ermeni İhtilal örgütlerinden Hınçak Cemiyeti, Türkiye ve İran'daki ilk sosyalist cemiyettir. Bütün kurucuları ve teorisyenleri Marksist idi. Rusya'dan ayrılarak eğitim için Avrupa'ya giden yedi Rus Ermenisi tarafından kuruldu, bunların aileleri genellikle zengindi. Hiçbirisi Türk idaresi altında yaşamamıştı fakat Türkiye'de yaşayan Ermenilerin hayat şartlarıyla yakından ilgileniyorlardı. Söz konusu cemiyetin programlarında Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirecekleri ihtilal için uygulamak istedikleri şu maddeler amaçları açısından dikkat çekicidir:

1. Partinin ilk hedefi Ermenistan'ın siyasî ve millî bağımsızlığıdır. Asya Türkiye'sindeki Ermenilerin durumu belirsizdir ve Hınçaklar bu arazide yoğunlaşmışlardır. Bu bölgede köle olarak yaşayan Ermeniler kurtarılmadı.

2. Hınçaklar bu hedeflere ulaşmak için Türkiye Ermenistanı'nda propaganda, tahrik, terör metotlarını uygulamalıdır.

Propaganda: Halk mevcut düzene karşı harekete geçirilecek, bunun için düzenin kötülüğünden bahsedilecektir. Eğitim propagandanın en önemli unsurudur. Tahrik ve Terör: Hükümete karşı gösteriler düzenlenecek, vergi ödemek reddedilecek, reform talebinde bulunulacak, Osmanlı Devleti çatışmaya sevk edilecek." (Selvi, 2006: 53, 54)

gönderilecekleri haberi gelir. Hurda denilebilecek kadar kötü durumdaki bir vapurun kapalı ambarına kapatılırlar, iki gün iki gece yolculuk sonunda vapur demir atar. Gittikleri yer bir sürgün yeri olduğundan, el ve ayaklarındaki zincirler etraftaki hiç kimsenin dikkatini çekmez. Sürgün yerinin adı söylenmez ama bazı ifadelerden Suriye coğrafyasına ait bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Mahkûmlar, Kürek Kalesi adlı mahpushaneye yerleştirilirler. Dört senelik bir zaman atlamasından sonra adı anılan kalede sürgün hayatı devam eden Sitrak'e arkadaşları bir ipek dokuma tezgâhı getirirler. Bir dizi ikna çabasından sonra mahpushane yönetiminden izin alınır. Hesaba ve ticarete kafası iyi çalışan Sitrak bu işte çok başarılı olur ve para kazanmaya başlar. Ürettikleri dokumaları sattığı tüccar da kendisine yakın davranır. Bir gün bu tüccar aracılığıyla Hınçak Cemiyeti'nden Sitrak'e bir mektup getirilir. Mektupta cemiyetin Sitrak'e ulaşmakta çok zorlandığı ve onu kurtarmak için mücadele ettikleri yazılıdır. Ayrıca mektupla birlikte bir miktar para da gönderilmiştir. Sitrak, cevaben yazdığı mektupta Anjel'e ne olduğunu öğrenmek ister. Bir müddet sonra bu mektuba da bir cevap gelir; Anjel, Alber'le evlenmiştir ama Alber, kendini sefahatten kurtaramamış ve durmadan Anjel'e eziyet etmiştir. Bu duruma daha fazla dayanamayan Anjel veremden ölmüştür. Cemiyet de Sitrak'e yapılanların intikamını almak amacıyla Alber'in babasının şirketini iflas ettirmiştir. Uğradığı iflas karşısında Alber'in babası intihar etmiştir. Öğrendikleri Sitrak'in hayata dair tüm umutlarını bir anda tüketir. Artık dünyada yapayalnızdır. Onun nazarında cemiyetin “Sizi kurtaracağız.” haberi veren mektuplarının da bir değeri kalmaz.

Aradan çok geçmeden cemiyetin dedikleri gerçekleşir ve genel af çıkar. Tutuklular vapurla İstanbul'a gönderilirler. Sitrak, İstanbul'a gidince kimsesinin kalmadığını görür, dostu Vartan'ı bulur. İşine dönemez, çünkü siyasi istibdat oraya da etki etmiştir. Önce annesinin, ardından da Anjel'in mezarını ziyaret eder. Hınçak Cemiyeti, hayata küsen Sitrak'i, otel işletmeciliği yaptığı ve romanda adı verilmeyen yere gönderir. Sitrak, “*Burada hem ticaretle meşgul oldum hem de cemiyetin teşebbüsünü kemal-i muvaffakiyetle bu zamana kadar icra ettim.*” (İrfan, 1330: 108) der ve kendi hikâyesini anlatmayı bitirir. Anlatma sırası tekrar figür anlatıcıya geçer. O da çektiği acıları anlatmanın etkisiyle çok üzgün bir hâl alan Sitrak Efendi'ye bakar. Ardından kendi aşkı ile Sitrak Efendi'nin aşkı arasında bir mukayese yapar ve roman sona erer.

Öne Çıkan Popüler Olma Arzusu

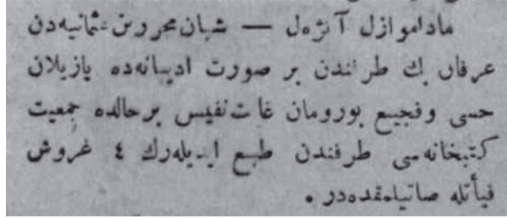
Çoğu sanatçı eserinin popüler olmasını, iltifat görmesini ister. Bu gayet doğal ve insanî bir özelliktir. İrfan da eserinin değer görmesini, kalabalıklar tarafından okunmasını arzulamıştır. Söz konusu isteğin en önemli dışı vuruşu romanın adıdır. Romanın başkişisi Sitrak Efendi'nin gençliğinde âşık olduğu Anjel, esere ad olmuştur. Fakat kurgu dikkate alındığında bu roman sadece iki gencin arasında yaşanan aşk macerasından bahseden ve Anjel'i merkeze alan bir eser değildir. Romanda bir aşk hikâyesinden yola çıkılarak

Osmanlı-Ermeni ilişkileri, II. Abdülhamit istibdadı ve meşrutiyet/hürriyet kavramına dair meselelerden söz edilmektedir. Fakat yazarın böylesine siyasi meseleleri eserin adına yansıtması eserini daha geniş bir okur kitlesine ulaştırmayı amaçladığı şeklinde yorumlanabilir. Bunlara ek olarak romanda Anjel isminin rastgele seçilmediği akla gelmektedir. Çünkü dönemin Osmanlı okuru için "Matmazel Anjel" ismi hayli tanındıktır. Çünkü bu romandan 23 yıl önce -1889'da- Hüseyin Rahmi, *Mürebbiye* adlı eserini yayımlamıştır. *Mürebbiye*'nin başkişisi de çapkınlığıyla ünlü Matmazel Anjel'den başkası değildir. *Matmazel Anjel* yazarı İrfan, bu adın popülerliği ile romanını daha ilgi çekici hâle getirmek istemiş midir? Ayrıca romanın kapağına genç ve güzel bir kız fotoğrafının eklenmesi de böylesi bir arzu ile ilişkilendirilebilir mi? Bunların birer iddia olarak gündeme getirilebileceği kanaatindeyiz.

Matmazel Anjel'in Yayım Tarihi Meselesi: 1912 mi, 1914 mü?

Matmazel Anjel romanının kapağında "١٣٣٠/1330" tarihi bulunmaktadır. Tanzimat'ın ilanından sonra matbuat âleminde hem rumi hem de hicri tarih kullanılmıştır. Bundan dolayı 1330 tarihi; rumi olarak 1914'ü, hicri olarak ise 1912'yi göstermektedir. Romanın konusunda Osmanlı-Ermeni ilişkileri çokça gündeme getirildiği için tarihin 1914 olma ihtimali eserin önemini ziyadesiyle artıracaktır. Çünkü 1915'teki Ermeni Tehciri'nden sadece bir yıl önce bir Türk yazarın bu konu üzerine yoğunlaşması edebiyat-toplum ilişkisi açısından dikkate değer bir ayrıntı olacaktır. Ancak tarih rumi değil

hicri ise söz konusu ilişki bu denli kuvvetli olmayacaktır. Araştırmanın bu kısmında hocam Prof. Dr. Nâzım H. Polat'ın dikkati ve engin tecrübesi bize yol gösterdi. Kendisi romanın içeriğinden hareketle “Böylesi bir roman 1912'den sonra yazılmış olamaz. Çünkü Balkan hezimetinden sonra Türkler, diğer milletlerle beraber yaşayabilmeye dair inançlarını yitirmişlerdi.” dedi. Ancak yine de “۱۳۳۰/1330” tarihinin 1912'yi mi 1914'ü mü işaret ettiğini kesin olarak bilmek gerekmektedir. Bunun üzerine Hocam, o yıllara ait süreli yayınlardaki yeni çıkan kitap ilanlarına bakmanın faydalı olacağını söyledi. Söylenen karşılığını buldu, *Yeni İkdâm*'ın 18 Kânunusani 1912 yılına ait 668. sayısının 5. sayfasında şu ilana rastladık³:

Matmazel Anjel – Şübbân-ı muharrirîn-i Osmaniye'den İrfan Bey tarafından bir suret-i edebiyâne de yazılan hissî ve fecî bu roman gayet nefis bir hâlde Cemiyet Kütüphanesi tarafından tab edilerek 4 kuruş fiyatla satılmıştır.

***Matmazel Anjel* Romanındaki Osmanlı Siyaseti ve Türk-Ermeni İlişkilerine Dair Örtük İletiler**

İrfan adlı Osmanlı romancısı bu romanında görünürde Sitrak ile Anjel arasında geçen hüznü bir aşkın hikâyesini anlatmıştır. Fakat romandaki örtük iletiler aracılığıyla başta Osmanlı vatandaşı Ermenilere, daha sonra da devletin kurucu unsuru olan Türklere seslenilmektir. Romancı İrfan, dönemin siyasi hamlelerinden birini

³ *Yeni İkdâm*'daki bu önemli ayrıntı bilgiye Sinan Çiftçi'nin *İkdâm Gazetesinin Sistematik İndeksi (1904-1913)* adlı eseri sayesinde ulaştık. (Çiftçi, 2013: 575) Ancak bu dönem eserlerinin tarihlendirilmesindeki rumî-hicrî ikiliği ve hangisinin esas alındığının belirsizliği tarihin miladiye çevrilmesinde büyük bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Aradaki yaklaşık iki yıllık zaman farkı araştırmacıların dikkatinden kaçtığına verilen tarihî hükümlerin doğruluğu tartışmaya açık hâlde gelebilmektedir. Bundan dolayıdır ki *Matmazel Anjel* romanı da bazı çalışmalarda 1912'de değil de 1914'te yayımlanmış kabulüyle ele alınmıştır. Böylesi çalışmalardan ikisinin künyesi şöyledir:

KOÇAK, Ahmet. (2016), “Osmanlı Türk Toplumunun Modernleşmesinde Yeni Bir Model: Avrupalı Mürebbiyeler”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.40, s. 65.

GÜNDÜZ, Osman. (2013), *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-19018 Yapısal ve Tematik İnceleme*, Dergâh Yayınları, İstanbul, s. 22.

eserinde işleme çabasındadır. Romanın iç kapağının en başına “Millî Roman” kaydının düşülmesinin sebebi de burada aranmalıdır. 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet ile iktidara gelen Jön Türkler; ülkeye eşitlik, adalet ve özgürlük getirmeyi vaat etmişlerdir. Bu hedefe ulaşmak için Ermeni, Arap, Rum, Arnavut gibi ülkedeki bütün milletleri birleştirebileceklerini umuyorlardı. Tam bu sırada Ermeni komitalarından bazıları uluslararası arenada kendilerine istedikleri gibi destek bulamadıklarından Jön Türklerle anlaşım zaman kazanma yolunu seçmişlerdir. Jönler, yaşanan Ermeni olaylarının sebeplerini Sultan II. Abdülhamit’in kötü idaresine bağladıklarından Ermenilerle birlik olmakta bir sakınca ve art niyet görmezler. Bu sebeple bazı Ermeni komitalarıyla temasa geçmişler onlara çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. II. Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Ermenilerin sadık birer Osmanlı vatandaşı olacağı kanaati uzun süre (Balkan Savaşı hezimetine kadar) İttihatçılar tarafından korunmuştur. (Selvi, 2006: 58). İrfan da *Matmazel Anjel*’i bu yıllarda, söz konusu siyasi hamlenin uygulanmaya çalışıldığı bir ortamda kaleme almıştır. Bu nedenlerden dolayı romancı merkez kişi olarak kurguladığı ve bir Osmanlı Ermeni’si olan Sitrak aracılığıyla aslında tüm Osmanlı Ermenilerine mesajlar göndermek istegindedir. Sitrak, gerçekte Hınçak üyesi olup gizli bir şekilde komitacılık faaliyetlerinde bulunan ama romanın başlarında işinde gücünde, son derece namuslu, hiçbir kanun dışı tarafı olmayan biri gibi gösterilmektedir ve kendini şöyle tanıtır:

Ben bazı avâmil-i ticariyenin tesiratıyla fakir düşmüş bir ailenin son ümidi, oldukça iyi tahsil görmüş, son evladı idim. Ailemde benden başka ibkâ-yı nâm edecek, tes’id-i hayat-ı aile eyleyecek kimse yoktu. Bu sebepten namuskârâne bir surette çalışmak, çalışıp kedd-i yemîn-i sa’yimle mesudâne geçinmek en büyük arzum idi. (İrfan, 1330: 10)

Kendini yukarıda olduğu gibi zararsız, işinde gücünde biriymiş gibi gösteren Sitrak, aslında ayrılıkçı/ihtilalci Ermeni örgütlerinin en başında gelen Hınçak örgütünün bir üyesidir. Günlük hayatında bu yönünü hiç belli etmeyecek bir yaşantı içinde olan Sitrak, gizliden gizliye Ermeni komitacılığı faaliyetlerinde bulunur ayrıca uluslararası kamuoyunda da Osmanlı Devleti ve onun padişahı Sultan II. Abdülhamit’i hedef alan yazılar kaleme alıp yayımlar. Tesadüf eseri onun bu faaliyetleri açığa çıkar ve sonuçta cezalandırılır. Onu tutuklayan polisler suçlamalarını:

Sen bu memleketin nân ve nimetiyle perverde olduğun hâlde ne için aleyhine kıyam ediyorsun? Veli-i nimet efendimize küfrân-ı nimet ediyorsun da birtakım melunlarla birlikte teşebbüsât-ı isyaniyede bulunuyor, hafî cemiyetlerle muhabere ediyorsun? (İrfan, 1330: 55) cümleleriyle yöneltirler.

Sitrak de “*Ben beni büyüten, besleyen muhterem bildiğim bu topraklara, bu hâk-i mukaddesin aleyhine kıyam etmedim.*” (İrfan, 1330: 55) diyerek karşılık verir. Ama bu sözleri hiçbir şekilde gerçeği yansıtmaz çünkü yalan söyleyip suçunu inkâr etmektedir. Burada dikkat çeken örtük ileti romancının, Sitrak’e söyledikleridir yani gerçekte ekmeğini yediği vatana hiç kimsenin ihanet etmemesi gerektiğidir. Ama o, en zararlı cemiyetlerden biri olan Hınçak’a hizmet etmiştir, polisteki ifadesinde inkâr etmeye çalıştığı ihanetlerinden biri yani devletini şikâyet etmek için Avrupa gazetelerine yazdığı yazıları romanın hâkim anlatıcısı tarafından şöyle anlatır:

Bu seferki kâğıt ... gazetesinde neşredilmek üzere uzun bir makale idi. Bu Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesi celp edilmek üzere yazılmış ve neşrinden sonra büyük bir heyecana bays olmuştu. Çünkü bunu yazdığım zaman Yıldız erkânı kudurmuş bir hâlde etrafına saldırıyor ve rast geldiklerini sürgüne, hâpishanelere tıkmakta idiler. Bunları, bu icraat-ı müstâbidâneyi an'anesiyle, safahat-ı feciastyle yazmıştım. Kâğıdı gördüğüm anda kan kalmayan çehrem büsbütün tagayyür eylemiş olmalı ki... (İrfan, 1330: 67)

Sitrak, tüm yaptıklarına karşın roman boyunca etrafındaki Türklere hiçbir şekilde zarar görmez ve onlar tarafından ötekileştirilmez. Ermeni veya Hristiyan olması Osmanlı Devleti vatandaşı olması önünde hiçbir şekilde engel teşkil etmez. Ancak hayatında en büyük darbeyi kendi soyundan biri olan Alber'den yer. Öyle ki Osmanlı Devleti sınırları içindeki ve idaresindeki bir bankada memuriyete başlarken dinine, milliyetine değil de meslekî bilgisine bakılır ve sadece liyakat esas alındığı için işe kabul edilir:

Sorulan suallere tahrirî ve şifahî cevap vermiştim. Yirmi iki kişi müsabakaya girdiğimiz için evrak-ı imtihaniyeyi layıkıyla tedkik ve en ziyade isbat-ı iktidar edenin ismini gazete ile ilan edeceklerini söylediler. Bir hafta sonra idi. Gazeteyi tedkik ederken birinciliği kazandığımı ve bankaya müracaat etmeliğim için ilanı gördüm. (İrfan, 1330: 33)

Fakat böylesine eşit şartlarda yaşayan biri olan Sitrak, komitacılığı deşifre edilip polis tarafından takibe alındığında Ermeniliğini gündeme getirir.⁴ Ermeni milletine dâhil olmasını öne çıkararak

⁴ Murat Tan, Sitrak'ı “*Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da doğmuş Hristiyan bir Ermeni vatandaşı olmasına rağmen ırk aidiyeti ile vatandaşlık sorumluluğu arasında henüz bir tercihte bulunmamış*” (Tan,

milliyetinden kaynaklı mağduriyet yaşadığını iddia eder. Bu da romanda verilen önemli örtük iletilerden bir diğeridir. Sitrak, takip edilmesini işlediği suçla ilgili görmez, suç bastırmak için ötekileştirdiğini savunur:

Beni, benim harekâtımı tecessüs ediyorlar, bu cevasus-ı melanetin fikirleri nedir, arkadaşlarım dediler ki 'Evet senin kabahatini anladık, senin takip olunduğunun esbabı Ermeni milletinin genç münevverü'l-fıkr olanlarından olduğun içindir. (İrfan, 1330: 49)

Sitrak'ın zindana düşmesinin sebebi işlediği suçlardır. O, bu gerçeğin farkına varmakta gecikmez; sırf Ermeni olduğu gerekçeyle Osmanlı Devleti ve Türkler tarafından ötekileştirilmediğini anlar. İşlediği suça kendince bir kılıf bulur ve kendi gibi Sultan Abdülhamit aleyhtarı ama farklı olarak Müslüman-Türk olan mahkûmlar arasında Hınçak üyesi bir komitacı olduğunu gizler; kendini hürriyet savaşçısı, zalim padişah karşıtı bir milliyetperver gibi gösterir. Asıl faaliyeti vatanı bölmekken birdenbire vatansever oluşu ve kendini haksızlığa uğramış biri gibi göstermeye çalışışı ile ilgili şu cümleler dikkate değerdir:

Her şeyin fevkinde bir adalet-i ilahiye var, ne vakit olsa o bütün hakayıkıyla, bütün büyüklüğüyle tezahür eyleyecektir. Elbet biz de o vakit böyle ömürlerini birtakım masum hayatı söndürmekle meşgul olanları görürüz. Bizim intikamımızı harçte bulunan muazzez kardeşlerimiz elbet bırakmaz dediler. Hepimiz birden -Yaşasın vatanın selameti uğrunda koşan gençler- diye haykırdık. (İrfan, 1330: 81)

Sürgündeyken kendini vatanperver, istibdat karşıtı gibi göstermeyi başaran Sitrak, "... istibdat altında ezilen bu zeki simalara bizim hürriyet aşkına bu hâllere düştüğümüzü anlatmak istiyor idik." (İrfan, 1330: 90) gibi aslında kendi gerçeğinden çok uzak sözler söyler. Hatta hürriyetçiliğini o kadar ileri götürür ki Hınçakçılığını unutup bölmeye çalıştığı Osmanlı Devleti'nin hürriyetçi devlet adamlarından Mithat Paşa'ya dahi iltifatlar yağdırır:

2014: 71) biri olarak nitelendirmektedir. Ancak romandaki örtük iletilere dikkatle bakıldığında durumun hiç de böyle olmadığı görülmektedir. Sitrak, eşit vatandaşlık haklarına sahip olduğu bir ülkede -ki bankada işe alınması bunun ispatıdır- tutuklanmasına sebep olarak sadece Ermeni olmasını ilk olarak aklına getiriyorsa ırk aidiyetinin net bir şekilde farkındadır.

Bu hat⁵ vatanperver bir simanın âsâr-ı fiiliyesiymiş, imar-ı vatan nikât-ı esasiyesine bütûn ruhuyla vakıf olan, her gittiği yerde ilelebet tezkir-i tâm eden bu muhterem, memleketin büyük siması 'Mithat Paşa' merhumun valiliğinin bulunduğu esnada sırf sermaye-i mahalliye ile inşa ettirmeğe muvaffak olduğu[nu] hapishanede yerli mahpuslardan bilahare anladım. (İrfan, 1330: 90)

Yukarıda söz edildiği üzere Hınçakçı olmasını gizleyip kendini vatansaver ve hürriyetçi biri olarak gösteren Sitrak, II. Meşrutiyet ilan edilip sürgünden kurtulduktan sonra bile Hınçak komitacılığına devam etmekten vazgeçmez. Otel işletmeciliği yaptığı, romanda adı verilmeyen yere yine Hınçak yöneticileri tarafından gönderildiğini ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra bile bu bölücü cemiyete bağlı kaldığını Sitrak şu sözlerle anlatır:

... bu esnada cemiyetten aldığım bir emir üzerine işte buraya geldim. Burada hem ticaretle meşgul oldum hem de cemiyetin teşebbüsünü kemal-i muvaffakiyetle bu zamana kadar icra ettim. İşte şimdi meşrutiyet ilan edildi herkes yalnız hain kalpler titriyor. Ve cezâ yılını⁶ görüyorlardı. (İrfan, 1330: 108)

Sonuç

Edebiyat sosyolojisi, edebî metin ile toplum arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceler. *Bir Osmanlı Romanı Matmazel Anjel ve Osmanlı Ermenilerine Dair Örtük İletiler* adlı bu çalışmada da edebiyat sosyolojisi ve okur merkezli bakış açısı sentezli bir okuma yapılmıştır. Unutulmuş yazarlarımızdan İrfan'ın bir edebî tür olan romanı kullanarak kendi döneminin bazı toplumsal meselelerini nasıl kurgusallaştırdığı sorgulanmıştır. Romanın kurgusunda öne çıkarılan olayların dışında, birçok örtük iletinin var olduğu ve bunların bazı sosyal ve siyasi anlamlar yüklü olduğu ifade edilmiştir. Şöyle ki roman yazarı, *Matmazel Anjel* adlı eserinde iki taraflı örtük iletiler gönderme çabasıdadır. Bu taraflardan ilki Türkler, diğeri ise başta

⁵ Demiryolu hattı kastedilmektedir.

⁶ Yılık: Sırtıp ağzı bir tarafa kaçmış, yayılmış, çarpık. (M. Bahaeddin, 1997: 811)

“Ceza yılını” tamlamasının bu kelime etrafında anlamlandırılması gerektiği kanaatindeyiz yani hain kalplerin bir de alaycı gülüşlerle cezalandırılması söz konusudur.

Ermeniler olmak üzere Osmanlı Devleti'ne vatandaşlık bağıyla bağlı unsurlardır. Türklere gönderilen örtük iletilerin özünde, azınlıkların ne kadar iyi niyetli görünseler de ayrılıkçı faaliyetlerde bulunabilecekleri fikri vardır. Fakat bu örtük iletilerde azınlıkların ötekileştirilmesine de karşı çıkılır. Onların da Millet-i Osmanî'nin bir parçası olarak kabul edilmesi ve vatandaşlık haklarından faydalanmaları gerektiği vurgulanır.

Romancının muhatap kabul ettiği diğer taraf olan Ermenilere ise II. Meşrutiyet'in ilan edildiği, bununla birlikte ülkeye hürriyetin geldiği ve zulmünden şikâyet edilen Sultan II. Abdülhamit yönetiminin sona erdiği anlatılmak istenmiştir. Onlara yönelik örtük iletilerin özünde, eskiden şikâyet edip olması için mücadele verdiğiniz şeyler bugün gerçek olmuştur. Bundan sonra ayrılıkçı faaliyetlere son verip devletinize sahip çıkmanız gerekmektedir, düşüncesi yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- ÇİTÇİ, Sinan (2013), *İkdam Gazetesi'nin Sistematik İndeksi (1904-1913)*, Akademi Titez Yay., İstanbul.
- GÜNDÜZ, Osman. (2013), *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-19018 Yapısal ve Tematik İnceleme*, Dergâh Yay., İstanbul.
- İrfan (1330), *Matmazel Anjel*, Cemiyet Kütüphanesi.
- KOÇAK, Ahmet. (2016), "Osmanlı Türk Toplumunun Modernleşmesinde Yeni Bir Model: Avrupalı Mürebbiyeler", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.40, s. 59-71.
- Mehmet Bahaeddin (1997). *Yeni Türkçe Lügat*, Akçağ Yay., Ankara.
- SAZYEK, Hakan (2013), *Roman Terimleri Sözlüğü*, Hece Yay., Ankara.
- SELVİ, Haluk (2006), "Ermeni Çete Faaliyetleri: 1900-1918", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (Haz. Hale Şıvgın), Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., Ankara.
- TAN, Murat (2014). *Edebî Eserde İktidar Mücadelesi (1896-1923)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Yeni İkdam*, Nu: 668, 18 Kânunusani 1912, s. 5